РЕКВИЕМ ЗА ЕДНА ДОЛМЕННА МОГИЛА: ПРИБЪРЗАНИ РАЗКОПКИ В МЕСТНОСТТА МАНГЪРА, САКАР ПЛАНИНА

Любомир Цонев, ст.н.с. II ст., д-р по физика,
Институт по физика на твърдото тяло при БАН

I/ УВОД

Макар и съсредоточени в отделни, изолирани огнища, мегалитните паметници явно отразяват значителна миграция на идеи и хора, тъй като се намират в огромен географски пояс, който се разпростира така, че опасва цяла Евразия: Западна Европа, Балканския п-в, Кавказ, Йордания, Индия, Югоизточна Азия, Северен Китай, Южна Кория и Япония. Мегалитите в тесен смисъл са съоръжения, които хората са създавали (примерно между IV и I хилядолетие пр. Хр.) от *относително големи и малобройни монолитни елементи* – отцепени или грубо одялани скални блокове, наподобяващи по форма и пропорции колони или плочи. Две са основните разновидности на тези съоръжения: менхири и долмени. Те съществуват не само индивидуално, но и в групи. Групите може да нямат, но може и да имат своя вътрешна подредба. Освен това всяка от двете основни разновидности може да има свои усложнения и вариации, свое развитие.

Твърде често, макар и не задължително, долмените са укрепени с изкуствено натрупана могила от груби малки каменни късове, които не са специално обработвани („кожух”), която ги покрива частично, до капака. Повечето долмени днес са лишени от могила, без да е ясно как са изглеждали в оригиналното си състояние. Такъв тип могили практически не се засягат от ерозията, понеже малкото количество почва в тях не изпълнява сцепителна функция. Понякога, доста рядко, върху кожуха се наблюдава допълнително насипано покритие от пръст, т.е. пълната могила става двуслойна.

Световната практика в областта на археологията е следната. Мегалитните обекти заедно с еднослойното или двуслойното могилно покритие, се разглеждат като единство от мегалитно съоръжение плюс могила. Могилите се разкопават, за да се издирят артефактите около мегалита, но не дотолкова, че да се разрушат изцяло. В цивилизованите страни с богати традиции в археологичната наука и практика се полагат усилия могилите да се запазват и консервират като обекти със самостоятелно значение и ценност наред с подмогилния архитектурен археологичен паметник. Такъв подход се прилага дори към могили, в които нищо не се открива. [1-3]

У нас има мегалитни паметници, които представляват част от значително мегалитно находище, което би трябвало да се нарича „балканско”, понеже менхири и долмени има не само на българска, но и на гръцка и на турска територия. Съсредоточени са в югоизточния дял на полуострова. Менхири се наблюдават най-много в района на Плиска и на Лалапаша. Долмените са разположени в планинските масиви от т.н. Одринска яка: Странджа, Сакар и Източни Родопи. [4, 5] През вековете те са били доста разрушени от негрмотни жители, иманяри, военни край границите и т.н. В това няма нищо чудно. Неприятното е, че съвременните археолози също се отнасят доста немарливо към мегалитните обекти както по време, така и след разкопките. Изоставят обектите в неукрепено състояние, много силно уязвими от ерозията, която остава главният им враг (доколкото иманяри не посещават обекти, вече претърсени от археолозите) [6].

Тук искаме, обаче, да наблегнем на друго. Археолозите у нас не ценят могилите сами по себе си (тук не става дума за селищни могили). Има доста примери за много груби разкопки, при които могилите практически се унищожават и туристите, които биха ги посетили като любознателни посетители, не могат да ги възприемат като своеобразна част от общото културно наследство. За да не бъдем голословни, ще спомена само няколко примера: могилата при с. Свирачи при Ивайловград, могилата върху кромлеха при с.Старо

Железаре. Съвсем наскоро към тези тъжни примери се добави нов: долменната могила върху големия долмен в местността Мангъра по билото на Сакар планина, недалеч от Тополовград.

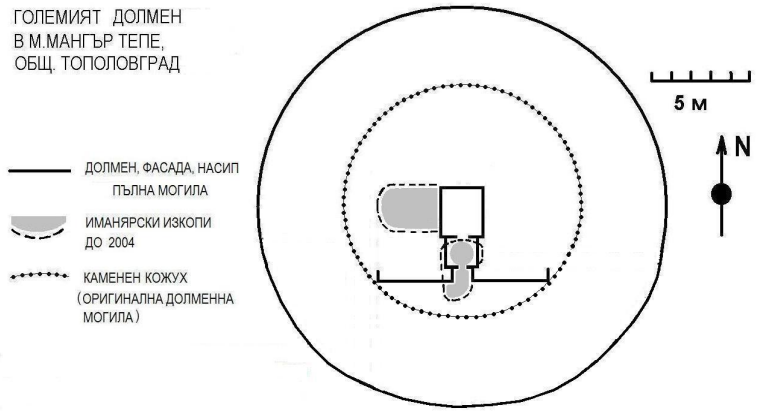
II/ ДОЛМЕННАТА МОГИЛА В М.МАНГЪРА, САКАР ПЛАНИНА

Могилата Мангъра (на някои по-стари карти: Кемик тепе) бе уникална – най-малкото на Балканите, доколкото: а) тя бе единствена почти напълно запазена могила върху долмен; б) тя бе двуслойна – отдолу първичен кожух обхващащ долмена, а върху него вторичен насип от пръст, най-вероятно доста по-късен от самия долмен и неговия каменен кожух. Ситуацията бе крайно интересна от гледище на туристическото експониране на обекта, от гледище на много рекламирания в последните години т.н. културен туризъм.

Фиг.1: Могилата в м.Мангъра в оригинал. 2008г.

По времето на последните големи експедиции в района на Сакар и Странджа през 70-те години на XXв., чийто резултат е двутомникът „Мегалитите в Тракия", Мангър тепе не е била известна като паметник, подлежащ на археологично проучване и затова не се споменава в публикацията. Според местните хора иманярската намеса в могилата била извършена в периода 1990-2000г. Търсенето на съкровища в долменна могила е изключително нелепо, глупаво, понеже вдолмени никога не са откривани такива. Но да оставим манталитета на иманярите настрана. Макар и предизвикващи съжаление, иманярските изкопи са били факт от доста време, т.е. изпреварили са научните разкопки. Местни хора ми показаха могилата през 2004г. и веднага публикувах тревожно съобщение за печалното й състояние. [7, 8]

Фиг.2: Схема на двуслойната могила върху големия долмен в м. Мангъра, Сакар пл., 2004г.

Любопитното в случая е, че иманярската инвазия не е била успешна. Първият вертикален сондаж е бил точно от върха на могилата надолу. Той, обаче, попаднал встрани от главната камера, като минал точно покрай едната странична стена и покривната плоча на главната камера. Иманярите не почнали да рушат главната камера, а просто изоставили първия изкоп.

Фиг. 3: Северозападният иманярски пробив, 2004г.

Фиг. 4: Северозападният иманярски пробив, 2008г.

Вторият сондаж бил направен в южния склон на могилата и попаднал точно върху предкамерата и дромоса на долмена. Иманярите отстранили покриващата плоча, но били неприятно изненадани от факта, че главната камера била пълна с пръст и камъни.

Фиг. 5: Южният иманярски пробив, гледан отстрани. Капакът на предкамерата липсва. Дромосът също няма капак. 2008г.

Фиг. 6: Южният иманярски пробив, гледан отгоре. 2004г.

Фиг. 7: Лицевата плоча на главната камера, гледана отгоре през южния иманярски пробив, откъм предкамерата, чийто капак липсва. 2008г.

Предполагаме, че покриващата плоча още при изработката е съдържала в себе си скрита повърхнина на цепене, поради което се е счупила под тежестта на вторичното пръстено покритие, насипано върху каменния кожух. Така баластен материал от насипа (пръст и дребни камъни) е пропаднал в камерата, като е затрупал оригиналното й съдържание. Тъй като проникването в такъв обект е рисковано и изисква повече време и някакви мерки за укрепване, иманярите се отказали от по-нататъшни опити. След глупостта да започнат да копаят, изоставянето на обекта изглежда разумна постъпка от тяхна страна.

Ако в този момент археолози се бяха намесили по един цивилизован начин, с грижа за иначе широко пропагандирания културен туризъм, нещата можеха да вземат благоприятен обрат. *По един парадоксален начин* иманярските изкопи биха могли *да се използват* като част от самия културен туризъм, а именно за едно твърде интересно и вълнуващо експониране на паметник.

Имаме няколко съображения в подкрепа на това твърдение:

а/ Иманярските изкопи бяха сравнително малки спрямо могилата като цяло и спрямо долмена под нея.

б/ Иманярските изкопи практически не бяха разрушили долмена, ако не се смята премахнатият капак на преддверието. Бяха засегнали само кожуха зад главната камера, което подлежи на лесна реставрация.

в/ Иманярските пробиви сами по себе си ярко демонстрираха вредата от иманярството по принцип – като рушене на археологичен обект.

г/ Иманярските изкопи позволяваха на евентуалния посетител-турист да добие представа за конструкцията на долмена, който в противен случай би бил останал съвършено скрит под могилата, позволяваха да се види сложният градеж на главната камера – високи странични стени, съставени от по две плочи една над друга; виждаше се и покривната плоча на главната камера.

д/ Иманярските изкопи позволяваха на зрителя да разгледа и самата могила в напречно сечение, сам да се убеди, че тя е трупана на два пъти – отдолу като каменен насип, а после отгоре като пръстен насип.

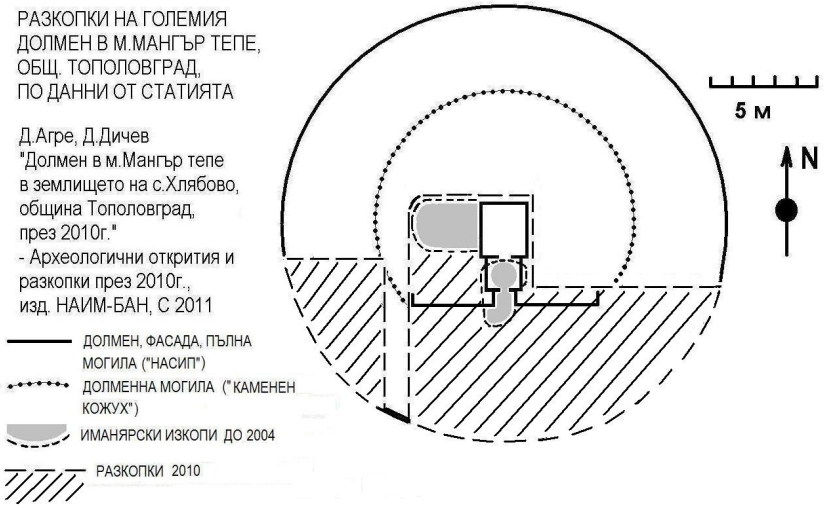
В късната есен на 2010г. разкопки проведе екипът на археолозите Д.Агре и Д.Дичев. Резултатите бяха публикувани в началото на 2011г. [9]

III/ ДОЛМЕННАТА МОГИЛА В м.МАНГЪРА СЛЕД РАЗКОПКИТЕ в 2010

Накратко бихме окачествили намесата на археолозите в случая като преувеличена, прибързана и без особено оригинални находки, които да я оправдаят. Ще развием тази оценка малко по-подробно.

Фиг. 8: Снимка от отчета за археологичните разкопки [9].

Фиг. 9: Схема за разкопките според данни от [9]

(1)Разкопките са обхванали по-големи обеми от могилата, отколкото е било нужно в случая – *почти 40% от пръстената могила е била премахната*, както личи от снимката и чертежа. Артефакти са били намерени в камерите, дромоса и близкото предфасадно пространство – което си е типично при всички долмени у нас. Не е било нужно да се унищожава почти половината могила за търсене на повече артефакти.

(2)Като изключим разкопките в предфасадното пространство, където артефактите обикновено са най-многобройни, археолозите са премахнали още и голям участък от могилата над капака на главната камера. Този ход не е бил насочен към търсене на някакви останки над капака - там никога не е било място, където древните да оставят

някакви артефакти. Причината за този ход е била във факта, който вече споменахме по-горе: покривната плоча е била счупена много отдавна, вероятно скоро след натрупването на допълнителния, вторичния насип и оттам в камерата бяха попаднали пръст и камъни. В тази ситуация е било нужно да се отдели за разкопките малко повече време - в камерата можеше да се проникне внимателно и през лицевия отвор, като се укрепи внимателно пукнатината в покриващата плоча, за да не се свличат допълнително пръст и камъни.

(3)Прави впечатление, че при всичките усилия и надежди на археоложкия екип, които си личат красноречиво от големия размер на разкопките, находките не носят особено оригинална нова информация – долменът се датира в периода VII-началото на VI в.пр.Хр., т.е. попада в типичния за балканското долменно находище интервал. Ако долменът не бе оголен от вторичния насип толкова мащабно, би останала надеждата да се приложи допълнително един онтосително нов физичен метод за датиране, известен като „Фотолуминесцентно датиране" (Optically Stimulated Luminescence Dating, OSL dating), предложен от Мартин Ейткин (Martin Aitken) във Великобритания около 1970г. Той би позволил да се определи по един независим начин кога е създаден не само долменът, но и вторичният пръстен насип върху оригиналната му каменна могила. [5]

(4)Не можем да подминем още един тревожен факт. Разкопките в Мангъра изоставят целия обект (долмена + двуслойната могила над него) в беззащитно състояние, силно податлив към рушащото влияние на ерозията:

А - отвесните срезове, които ограничават разкопания участък от оригиналната пръстена могила, са съвсем неустойчиви към свличане;

Б - изсечени са дърветата в широк пояс около границата на изкопа, а техните коренища досега не са повредили могилата, а са я защищавали срещу ерозията);

В – разкопките са извършени до дъно, до оригиналния терен или скала. Така плочите на долмена и неговата фасада се опират съвсем плитко в почвата, лесно ще се наклонят и скоро ще паднат – подобно на кромлеха при с.Старо Железаре. Очевидно археолозите осъзнават тази опасност и са предприели следната „укрепваща" мярка: двете насрещни плочи на дромоса са подпрени една спрямо друга с дъбова цепеница, както същият екип е постъпил вече при разкопките на други долмени (напр. при с.Заберново и с.Евренозово в Странджа).

Фиг. 10: Укрепване с дъбова цепеница.

Г – най-полезно би било да се укрепи главната камера на долмена където е попаднал първият иманярски изкоп; това изобщо не е трудно, но... никой от археолозите не се е сетил или не е пожелал да прояви тази малка грижа към обекта.

IV/ ДОЛМЕННАТА МОГИЛА В м.МАНГЪРА СЛЕД РАЗКОПКИТЕ в 2013

Разкопките през 2010 обхванаха ненужно голяма площ, макар че са понятни усилията да се претърси предфасадното пространство - обичайно именно там са съсредоточени артефактите в подобни случаи. Премахната бе почти половината пръстен насип върху каменния кожух около долмена, който укрепваше фасадата.

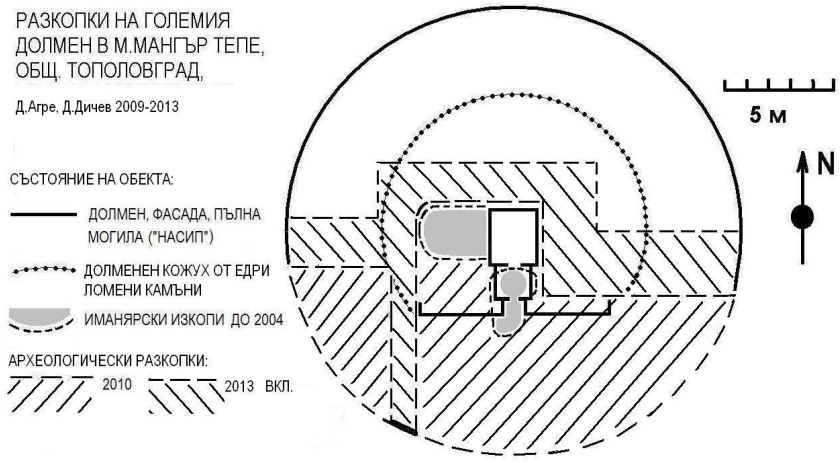
Въпреки цялата им ненужност, разкопките са продължили и през 2013 вече е премахнат повече от половината (около 60%) от пръстения насип, като долменът е открит изцяло и отвсякъде, като е оставен съвсем беззащитен пред ерозията. Уникалният вторичен пръстен насип върху каменния кожух практически е унищожен като културен обект. Нищо съществено ново не е намерено, което да оправдае подобни масирани разкопки.

Фиг. 11, 12: Разкопаният обект – състояние в края на 2013г.

Разкопките на големия долмен в м.Мангъра, Сакар, не могат да се окачествят иначе, освен като „съзнателно разрушаване на археологически обект" от квалифицирани хора с официално разрешение от държавните институции. Сигурно е, че в тях дейно участват и местни музейни работници, които по този съмнителен начин се надяват да придобият славата на откриватели [10].

Бихме могли да ги квалифицираме за по-широка публика и като „разкопки на инат", които никой не може да предотврати. В случая вината на иманярите е пренебрежимо малка – бързо разбрали безперспективността на опита си, те напуснали мястото, като оставили обекта „*долмен с каменен кожух, изцяло покрит от насипана пръстена могила*" в състояние, което е практически добро за експониране. А обектът наистина бе уникален – нито на Балканите, нито в Западна Европа имаше подобни.

Фиг. 13: Схема на разкопките в края на 2013г.

IV/ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като добавим към тази нерадостна картина ситуацията с могилите при други мегалитни паметници (двойния долмен при с.Оряхово в Южен Сакар; кромлеха при с.Старо Железаре, Пловдивско; крайпътния долмен до с. Евренозово в Странджа и т.н.) се забелязва без особено усилие твърде тревожна тенденция за *тотално пренебрегване на могилите, свързани с мегалитни паметници* у нас. Би било добре да почерпим от опита на западноевропейската археология и да се отнасяме занапред по-грижливо към тях. Иначе напразно ще говорим за културен туризъм.

27.01.2014г.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: .

1. M.Balfour: *Megalithic Mysteries*, Parkgate Books, London 1997, 2-nd edition.
2. J-P.Mohen: *Megaliths. Stones of Memory*, Herry N. Abrams, Inc. Publishers, New York 1999.
3. J.Cope: *The Megalithic European*, Harper Collins Publishers, London 2004
4. *Мегалитите в Тракия*, изд. Наука и изкуство, част I, София 1976, част II, София 1982, (обширна библиография).
5. Л.Цонев: *Мегалитите в България*, изд. Фараго, София 2010.
6. Л.Цонев, Д.Колев: „Мегалитните паметници в България – състояние и експониране” – сп. *Паметници, реставрация, музеи*, февруари-април 2011г.
7. Л.Цонев: Как изтървахме световен археологически уникат - в-к *Дневник*, 03.11.2004г.
8. Л.Цонев: Унищожен е още един уникален паметник - в-к *Знание*, 10-16.11.2004г.
9. Д.Агре, Д.Дичев: Долмен в м.Мангър тепе в землището на с. Хлябово, община Тополовград, през 2010г. - *Археологически открития и разкопки през 2010г.*, изд. на НАИМ-БАН, С 2011.
10. Л.Цонев: Тревога за долмените при село Голям Дервент – в-к *Делник (Ямбол)*, 15.09.2010.